

MĂRȚIȘORUL: DE LA AMULETĂ MAGICĂ, LA VALORIZĂRI CONTEMPORANE

Doctor în istorie **Andrei PROHIN**

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală

THE “MARTISOR”: FROM MAGICAL AMULET TO CONTEMPORARY VALUES

Summary. The author analyses the social and cultural significances assigned to the “martisor” (a red-white amulet), at different time spans, in the communities from the Republic of Moldova and in south-eastern Europe. Along the time, the “martisor” gained several interpretations: amulet that protects living beings (humans, animals) from evil eye or sunburn, symbol of spring, gift for the beloved ones, identity mark etc. The evolution of its significances illustrates the way in which a folk creation, separated from its original context, periodically receives new interpretations according to the trends of ideas and aspirations of a society. The social significances bear a central place in the nomination file of the “martisor”, which was inscribed by UNESCO in the *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*. These significances are considered a resource for the stable development of the society and state.

Keywords: “martisor”, significances, society, tradition, actuality.

Rezumat. Autorul analizează semnificațiile socio-culturale atribuite *mărțișorului*, în diferite intervale cronologice, în comunitățile din Republica Moldova și din sud-estul Europei. De-a lungul timpului, *mărțișorul* a cunoscut mai multe interpretări: amuletă care protejea ființele vii (oameni, animale) de deochi ori de arsurile soarelui, simbol al primăverii, cadou oferit celor dragi, marcă identitară etc. Evoluția semnificațiilor sale ilustrează modul în care o creație populară, desprinsă din contextul său original, este periodic reinterpretată în funcție de curentele de idei și aspirațiile unei societăți. Valențele sociale ocupă un loc central în dosarul *mărțișorului*, inclus de UNESCO în *Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității*, fiind apreciate drept o sursă de dezvoltare durabilă a societății și statului.

Cuvinte-cheie: mărțișor, semnificații, societate, tradiție, actualitate.

La 6 decembrie 2017, „Practicile culturale asociate zilei de 1 martie” (prescurtat, *Mărțișorul*) au fost incluse de UNESCO, la solicitarea Bulgariei, Macedoniei, Republicii Moldova și României, în *Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității*. Faptul s-a realizat în conformitate cu prevederile *Convenției pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* (2003) și a documentelor aferente aceleiași convenții (*Directivele operaționale pentru implementarea Convenției...*, *Principiile etice privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* etc.), adoptate de UNESCO. În plan internațional, politicile în domeniul patrimoniului cultural imaterial (în continuare, *PCI*), la ora actuală, urmăresc valorificarea acestuia „pentru a promova pacea și dezvoltarea durabilă” [1, p. V], pentru asigurarea necesităților umane fundamentale (securitate alimentară, asistență medicală, educație calitativă, egalitate de gen, angajare în câmpul muncii și muncă decentă, protejarea mediului ambiant, coeziune socială și echitate etc.) [1, p. 66-75].

Fișa de candidat al *Mărțișorului*, ca și alte dosare prezentate la UNESCO, conține mai multe rubrici care circumscriu diverse aspecte ale elementului cultural. O pondere deosebită revine valențelor sociale: „Cine sunt purtătorii și practicanții elementului? Există roluri specifice, inclusiv de gen, sau persoane

cu responsabilități speciale în practicarea și transmiterea elementului?”, „Ce funcții sociale și semnificații culturale posedă elementul în comunitatea sa?”, „Cum poate înscrierea încuraja dialogul dintre comunități, grupuri și indivizi?”, „Cum poate înscrierea promova respectul pentru diversitatea culturală și creativitatea umană?” [2, p. 5-8] etc.

Aceste abordări ale PCI reflectă evoluția gândirii antropologice, precum și experiența organismelor internaționale (UNESCO, ONU etc.) de ocrotire a drepturilor omului, de asigurare a păcii și dezvoltării durabile. Pregătirea nominalizărilor pentru UNESCO, în domeniul PCI, solicită astfel specialiștilor o reflecție aparte asupra creațiilor culturale, punând în prim-plan impactul lor social. În cazul dosarului *Mărțișorul*, au fost evidențiate diverse valențe ale obiceiului, unele provenind din viața comunității tradiționale, pre-moderne, iar altele – dobândite în perioada contemporană.

Mărțișorul constituie un exemplu de creație populară care a cunoscut, pe parcursul timpului, numeroase interpretări și valorificări, în funcție de diversele contexte istorice și curente de idei. În prezentul articol, ne propunem o analiză succintă a *semnificațiilor socioculturale ale mărțișorului*, surprinse în evoluție cronologică, pe teritoriul Republicii Moldova. Diversele aspecte ale *mărțișorului* ne pot releva modalitățile

Master-class de confecționare a mărțișoarelor (2013),
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală.

Prima este o ilustrată din anul 1943 (păstrată în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei), pe care au fost brodați ghiociei și un mărțișor alb-roșu de mătase. Autoarea textului menționează că ilustrata este prilejuită de „venirea primăverii”, iar „acești simpli ghiociei îți vor fi un talisman de la tânăra soție” [6, p. 38]. Ilustrata citată probează existența, la acea dată, a mărțișorului alb-roșu, format din doi ciucuri (identici mărțișoarelor purtate astăzi la piept), valoarea de „talisman” și asocierea cu ghiocelul, simbol al primă-

verii și unul dintre personajele legendelor contemporane ale *mărțișorului*.

Cea de-a doua mărturie a aceleiași practici datează din primăvara anului 1946, perioadă marcată de consecințele războiului și ale represiunilor staliniste. Anume atunci, în RSS Moldovenească, ar fi fost difuzate „mai multe mii de foi volante” conținând o epigramă a unui autor anonim: „De mărțișoare acest martie e plin,/ în astă, cea mai tristă primăvară,/ aș vrea să-i prind un mărțișor și lui Stalin:/ de gât – o piatră grea de moară” [7, p. 1]. Versul „de mărțișoare acest martie e plin” evocă elocvent răspândirea amplă a tradiției la basarabeni și faptul că se impunea atenției societății în calitate de vestitor al venirii primăverii. Prezența *mărțișorului* într-o epigramă cu mesaj politic ar mai putea sugera desprinderea simbolului din contextul său ritual, magic, lărgirea semnificațiilor sale, fiind valorificat într-un alt registru semantic.

O serie de cercetători (V. Buzilă, O. Hedeșan, N. Vukov, N. Golant) conchid că evoluția *mărțișorului*, în sud-estul Europei, a fost substanțial marcată de perioada postbelică [8]. Obiectul se detașează treptat de valoarea sa magică, căpătând noi forme și semnificații, precum și o popularitate considerabilă. În comunitățile din Republica Moldova, se impune obișnuința de a purta mărțișorul la piept, asemeni unui buchet (de nuntă), având rol decorativ. Modificarea a condus la „destructurarea obiceiului”, la „pierderea unor funcții rituale”, din amuletă magică devenind „un semn al sărbătorii primăverii” [3, p. 257-258].

Distanțarea față de vechea tradiție este ilustrată și de înlocuirea mărțișorului confecționat în familie, cu cel produs în serie. În anii 1970–1990, întreprinderea „Meșter-Faur”, din cadrul Asociației Meșteșugurilor Artistice „Artizana”, fabrica mărțișoare care, ulterior,

Mărțișorul, purtat după datina bătrânilor.
Tatiana POPA, meșter popular, s. Palanca, Călărași.

erau comercializate în chioșcurile de ziare și reviste [6, p. 25]. În presă sunt publicate anual legende ale *mărțișorului* [3, p. 242]. Nu am întâlnit o atare legendă în culegerile de folclor românesc, nici în studiile de specialitate [9]. Presupunem că variantele „Legendei Mărțișorului”, astăzi larg mediatizate în presă și pe Internet, reprezintă creații tardive, de inspirație cultă, menite a răspunde curiozității privind originea și semnificația *mărțișorului*, pe care omul contemporan nu le mai cunoaște. Este evident declinul formelor și semnificațiilor magice ale *mărțișorului*, iar prin contrast – impunerea noilor valori ale *mărțișorului*, corespunzătoare unei societăți industrializate, moderne, secularizate.

O modalitate sugestivă de investire a *mărțișorului* cu noi semnificații o constituie Festivalul de Muzică „Mărțișor”, organizat anual la Chișinău, cu începere din 1967. În calitate de fenomen sociocultural, axat pe un simbol tradițional, Festivalul „Mărțișor” a suscitât comentarii din partea etnologilor. Ludmila Cojocaru și Rozita Dimova apreciază că, pentru autoritățile vremii, festivalul constituia un instrument de a promova „imaginea Moldovei sovietice drept «cea mai însoțită», «cea mai verde», «cea mai muzicală» și «ospitalieră» republică din fosta URSS” [10, p. 16]. Prin intermediul evenimentului muzical, mai consideră autoarele citate, „*mărțișorul* a fost scos din intimitatea familiei și a comunităților rurale, fiind transformat într-un simbol al marii «familii de popoare»” [10, p. 16]. În cazul României comuniste, O. Hedeșan opinează că avântul popularității mărțișoarelor (expresie a fanteziei artistice și diversității, conținând mesaje politice aluzive), începând cu anii '70, ar ilustra „o formă de disidență” a populației. Dar putea fi și o strategie a puterii, pentru a diminua tensiunile din societate, permițând o sărbătoare populară, inofensivă ideologic, având caracter laic [4]. Credem că Festivalul de Muzică „Mărțișor”, alături de alte modalități de „instituționalizare” a culturii tradiționale, în perioada postbelică, ar merita analize antropologice mai ample pentru a înțelege logica transformărilor culturale, impactul asupra indivizilor și repercusiunile lor în prezent.

Mișcarea de Renaștere Națională a românilor basarabeni, de la răscrucea anilor '80–'90 ai secolului trecut, urmată de proclamarea independenței Republicii Moldova, în 1991, au creat un cadru propice pentru revenirea la multe tradiții populare, anterior marginalizate sau denaturate. Concomitent, experiența perioadei sovietice și a celei de tranziție influențează viziunile publicului asupra culturii tradiționale și modalitățile de a o pune în valoare. În această ordine de idei, etnologii disting multiple semnificații asociate *mărțișorului*, la etapa actuală.

Instantaneu de la târgul de mărțișoare din Chișinău

Numeroasele interpretări, lansate de specialiști sau de amatori, ilustrează diverse curente de idei contemporane – tracism, ortodoxie, teorie latinistă, protocronism, discurs antropologic [4]. Din această perspectivă, etnologul Șerban Anghelescu este îndreptățit să exclaim: „Mărțișorul strămoșesc este de o mie de ori mai palid și mai neinteresant decât cel actual și, la urma urmei, diferă radical de sărbătoarea noastră” [11, p. 2]. Totuși, nu face să subestimăm „mărțișorul strămoșesc”, despre care avem doar o imagine fragmentară, incompletă. Potrivit altor autori, *mărțișorul* reprezintă un „simbol obiectivat, rămas ca un «citat cultural» dintr-un obicei de mare vechime, care marca trecerea de la iarnă la primăvară” [3, p. 260].

În Republica Moldova, continuând o tendință începută încă în perioada sovietică, *mărțișorul* este perceput actualmente ca un dar simbolic, oferit în pragul primăverii, fiind însoțit de urări de sănătate, fericire și bunăstare. Amuleta mai deține un rol important „în socializarea copiilor și în sporirea comunicării sociale” [3, p. 260]. La aspectul educativ al practicii *mărțișorului* se referă și Otilia Hedeșan care, analizând realitățile sociale din România, conchide că acest simbol le ajută copiilor „a învăța câteva reguli sociale fundamentale, dintre care cele mai importante par a fi regulile și criteriile de *relaționare*, *afecțiune* și *respect*” [4]. Privind fenomenul din acest unghi, autoarea compară practica dăruirii mărțișoarelor, în România, cu expedierea felicitărilor de Sfântul Valentin, în țările anglofone.

Mărțișorul, o expresie a perenității.

În contextul afirmării mărcilor identității românești, consideră etnograful Maria Ciocanu, *mărțișorul* „a devenit o piesă ce ne caracterizează identitar, prin manifestări de amploare colectivă, în cadrul târgurilor, festivalurilor, expozițiilor, concursurilor, atelierelor de creație” [6, p. 39]. O concluzie similară formulează L. Cojocaru și R. Dimova, apreciind *mărțișorul* drept „un simbol al identității etno-culturale românești, precum și al identității civice moldovenești” [10, p. 32]. Fiind o piesă purtată de întreaga populație și de concetățenii noștri din diasporă, indiferent de origine etnică, *mărțișorul* este exploatat de autoritățile statului pentru a promova o imagine pozitivă a Republicii Moldova peste hotare, subliniind „tradițiile de veacuri ale moldovenilor” [10, p. 29].

Înscrierea *mărțișorului* în *Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității*, cu siguranță, va marca o nouă etapă în valorizările contemporane ale simbolului. Autorii fișei de candidat a elementului subliniază că acesta sprijină „coeziunea socială și dialogul între generații și încurajează, de asemenea, diversitatea și creativitatea”, „promovează respectul pentru diversitate culturală” [2, p. 6, 8]. Putem presupune că, în comunitățile tradiționale, acum un veac și mai bine, *mărțișorul* era una din tradițiile prin care, de asemenea, se mențineau coeziunea grupului uman și comunicarea inter-generațională, se manifesta îndemânarea și creativitatea artistică. Aceste valențe ale datinii sunt astăzi declarate expres de către cercetători și operatorii culturali, pentru a fi puse în serviciul dezvoltării generale a societății și statului, în conformitate cu politicile UNESCO. Totodată, valorizările actuale ale *mărțișorului* se înscriu organic între necesitățile, aspirațiile, sensibilitățile omului secolului al XXI-lea, oferind un bogat câmp de cercetare antropologiei lumii contemporane.

BIBLIOGRAFIE

1. Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2016 Edition. UNESCO, 2016.
2. Nomination file no. 01287 for inscription in 2017 on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. <https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-practices-associated-to-the-1st-of-march-01287> (accesat la 12.04.2018).
3. Buzilă V. Aspecte rituale și sărbătorești ale Mărțișorului. În: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, vol. X (*In honorem* Prof. univ. dr. I. H. Ciobotaru), Iași, 2010, p. 239-261.
4. Hedeșan O. The Mărțișor. Or Reinventing a Tradition. In: Cultural Spaces and Archaic Background / (eds.) D. Suiogan, Ș. Mariș, C. Dărăbuș. Baia Mare: Editura Universității de Nord, Editura Ethnologica, 2008, p. 197-211.
5. Rogac R. Punți de suflet. Convorbiri. București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2011.
6. Sub semnul Mărțișorului. Coord. șt.: V. Buzilă. Chișinău: S.n., 2015.
7. Dabija N. Mărțișoare însângerate. În: Literatura și Arta, nr. 12 (3629), 19 martie 2015, p. 1.
8. Дечев Ст., Вуков Н. От калпака до цървулите: Как се създава българската национална носия. Във: В търсене на българското: мрежи на национална интимност (XIX-XXI в.). София: Институт за изследване на изкуствата, 2010.
9. Голант Н.Г. Мартовская старуха и мартовская нить. Легенды и обряды начала марта у румын. Санкт-Петербург: Кунсткамера, 2013.
10. Cojocaru L., Dimova R. “Nature” and “Nation” in the Republic of Moldova: Rebirth and Rebuilding through the International Festival of Music “Mărțișor”. In: „History & Anthropology”, vol. 24, no. 1, 2013, p. 13-35.
11. Cărțișor de mărțișor. Martie 2008. Editura LiterNet, 2008.